

ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Столяренко О. В.

доктор педагогічних наук, професор,
Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського,

Столяренко О. В.

кандидат педагогічних наук, доцент,

Магас Л. М.

старший викладач,
Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна

У статті розглядаються філософсько-етичні аспекти духовно-інтелектуального виховання особистості. Проаналізовано можливості використання надбань релігійної етики і християнської моралі у духовному розвитку особистості. Визначено основні напрямки філософської думки у розумінні ества людини, яка створена за подобою Бога, тому має бути наділена кращими рисами, а релігія покликана виконувати місію хранительки духовних абсолютів і святинь.

Ключові слова: *духовність, духовно-інтелектуальне виховання, релігійна етика, духовно-моральні цінності, духовна культура, християнська мораль.*

The article considers philosophical and ethical aspects of spiritual and intellectual education of a person. The possibilities of using the assets of religious ethics and Christian morality in the spiritual development of an individual are analyzed. The main directions of philosophical thought in terms of understanding the essence of a human, who is created in the image of God, therefore should be endowed with the best features are defined. The article proves the fact of religion being called to fulfill the mission of the guardian of spiritual absolutes and sanctuaries.

Keywords: *spirituality, spiritual and intellectual education, religious ethics, spiritual and moral values, spiritual culture, Christian morality.*

Релігія завжди відгукується на духовні запити людей. Безбожжя, звільнення від ціннісних орієнтацій духовного та інтелектуального виховання може лише зашкодити моральному розвитку особистості. Ось чому діалог між богословською і науковою думкою, між віруючими і атеїстами — актуальна проблема наших днів. і коли ми переймаємося майбутнім цивілізації, то у вихованні людини духовної повинні використовувати раціональні зерна християнської моралі, гуманістичні постулати релігійної

етики, які одухотворені міркуваннями і турботою про людяність. Якою буде людина, таким буде і майбутнє. Про це ми маємо дбати вже сьогодні.

На початку третього тисячоліття, ми переживаємо переломний момент, який вимагає серйозного осмислення цілого ряду світоглядних проблем, з яких найголовнішими стали загальнолюдські цінності, духовне оновлення суспільства, спасіння цивілізації. Світ наших днів позначений боротьбою розуму і невігластва, моральності і дикості, життя і смерті. У цьому протистоянні ми чітко і безповоротно визначили своє місце. Ми — на боці розуму, моральності, духовності і життя.

Якщо проаналізувати останні наукові дослідження з даної проблематики, то помітно, що учені розглядають духовне оновлення суспільства з позицій пріоритету духовних і гуманістичних цінностей (Т. Бутківська, М. Боришевський, І. Геращенко, Д. Донцов, В. Ковальчук, І. Кравченко, Ж. Омельченко). Філософи, які досліджують проблеми становлення особистості, спираються на досягнення релігійної етики (Г. Ващенко, Ю. Завгородній, В. Зоц, І. Климишин, В. Котусенко, О. Левченко, Ю. Терещенко). Вони доводять, що сформованість духовно-моральних ціннісних орієнтацій — найважливіша передумова активності особистості в соціальній та культурно-історичній творчості. Не зважаючи на широке вивчення різноманітних аспектів духовно-морального виховання, проблема формування внутрішнього світу молоді людини, духовне зростання особистості лише ескізно відображена в працях педагогічного спрямування. На зв'язок моральності та духовності вказують Н. Беґека, І. Бех, Е. Бистрицький, Л. Попов, Н. Скрипченко. у вихованні вони радять спиратися на духовні цінності.

Зауважимо, у свідомості багатьох людей віра зазвичай співвідноситься з релігією. Однак саме філософське її розуміння набагато ширше. у філософській традиції ще від Августина цей прояв людської суб'єктивності оцінювався як вершинний, найбільш значущий. у ХХ столітті мислителі заговорили про тип наукової віри (Уайтхед) і філософської (К. Ясперс). На нашу думку досить плідною є думка останнього про те, що ситуація сьогоднішнього дня вимагає повернення до більш глибоких джерел буття. Віра — це те, що наповнює людину внутрішнім змістом, що рухає нею, через що вона звеличується над собою, поєднуючись з джерелами буття, трансформується у духовність. Людина не може жити без віри, так як вона не просто істота, керована інстинктами, не лише вмістилище мозку. Вона причетна до всеосяжності, до таємниць буття і розуму, свідомості, і це робить її самою собою, творить і підносить її.

На думку Ясперса, віра не лише не суперечить філософії, а й виступає її невіддільною складовою. Разом з тим вона не зрікається розуму, який

доповнює її. Так народжується особливий тип осягнення буття, який учений називає філософською вірою. Отже, ми бачимо, що форми віри вкрай різноманітні. Захоплення язичництвом, за яке ратував Ф. Ніцше, а сьогодні деякі його опоненти, містить в собі небезпеку зневіри. Воно не спирається на ідею духовної цінності для людини і, як наслідок, не визнає віру специфічною властивістю індивіда.

Прагнення бути морально досконалим, милосердним, духовно розвинутим у християнстві наближає людину до ідеалу. у цьому плані виступає досить цінним доробок О. Панько. Вона аналізує праці митрополита Іларіона (1882–1972 р.р.), котрий хоча і не наш сучасник, проте його спостереження стосовно духовного стану людства у ХХ столітті актуальні й нині. Причому він не тільки констатував існуючі проблеми, властиві сучасному суспільству, а й шукав причини та шляхи їх розв'язання [5].

Турбота кожного народу, якщо лише він задумується над своїм майбутнім, пов'язана з фізичним, психічним і моральним здоров'ям його наступних поколінь. Звідси неминуче випливає питання, якою має бути ота, кажучи словами К. Ушинського, провідна ідея освіти, яким повинен бути той цілеспрямований процес фізичного, інтелектуального і морального формування людської особистості, завдяки якому в учнів вироблялися б такі якості, як любов до Батьківщини, гуманність, працьовитість, правдивість, відповідальність, дисциплінованість, естетичні почуття, тверда воля і характер. Увесь пройдений людством шлях доводить нам, що основним стрижнем, завдяки якому формується людська особистість, може бути лише вся сукупність ідеалів, які визначила і оберігає упродовж віків релігія. Це констатуємо особливо тепер, не зважаючи на всі тенденції секуляритивізму в Європі й Америці, на всі досягнення науки, яка нібито доводила свою несумісність з релігією, не зважаючи, зрештою, на проголошувану потребу повторної евангелізації згаданих регіонів планети. Ще більше, цей же історичний досвід переконує нас, що якраз релігія була (і є) тим стабілізуючим фактором, завдяки якому зростає і примножується добробут суспільства, від чого залежить духовність кожного індивіда.

Чимало ідеологій зазнало у своїй історії людство. На теренах колишньої радянської імперії диктатура «єдиновірної» ідеології навіть спричинила недовіру до самого цього терміну. Проте будь-яка людська спільнота, суспільство взагалі, не може повноцінно розвиватися без загально визнаних ціннісних орієнтирів, як не може розвиватися і рослинний світ без сонячного проміння. Людина, як істота розумна, яка розв'язує у своєму житті різноманітні завдання, насамперед повинна визначитися, якою ж є основна мета її земного призначення, якою є її духовність. і вже абсолютно

другорядний факт, яким терміном охарактеризувати ціннісні орієнтири, що випливають із задекларованої мети.

Переконливо звучать слова відомого австрійського теолога Карла Райнера про те, що тільки релігія може виконати місію справжньої хранительки цінностей (духовних абсолютів і святинь). На протязі багатьох століть релігія створювала храми, які самі по собі були неперевершеними пам'ятниками культури. Сяйво золотих куполів народжувало відчуття злиття з природою, з рукотворними скарбами. у храмах зберігалися нетлінні витвори живопису. Релігійні сюжети одухотворювали поетичне слово, музичні акорди. Було б невірно зрєктися цього. Сьогодні ми знаємо, що християнство — це письменна релігія. Саме дякуючи їй, ми прилучилися до високо розвинутої міфології, до історії європейських і малоазійських країн. Через християнство здійснювався діалог культур. Адже слов'янська культура поєдналася з культурою Візантії. а остання в цей час переживала пік свого розквіту.

На думку Огієнка, очікуваним наслідком нехтування християнськими принципами є виникнення проблем, пов'язаних з бездуховністю нинішнього покоління. Вважаючи християнську культуру основою, на якій розвинулися усі європейські держави, він стверджував, що будь-яке порушення «викликає в світі неспокій, відбирає у людства щастя» [4, с. 2]. Лише християнство, на його думку, здатне задовольнити духовні потреби людини, зробити її життя осмисленим, повноцінним. Іларіон зауважив, що нехристиянин, людина, котра не відвідує церкву, не приймає церковні таїнства, «цілі в житті не має, і переходить дорогу життя наманя, із заплаченими очима» [3, с. 9].

Соціальність християнства, проголошення людини найвищою цінністю, найближчою до духовного ідеалу, яскраво проявляється у заповіді «люби ближнього, як самого себе». Іларіон був переконаний у тому, що любов посідає надзвичайно велике місце у житті, назвав її двигуном культури, основою людського щастя на землі.

Підтвердження цієї тези ми знаходимо у домінуючій тенденції української «філософії серця», дослідженням якої займалася Т. Бердій [1, с. 98]. Ця тенденція була започаткована під впливом ще візантійської православної філософії, вона характеризується духовною глибиною, утриманням від словесного виразу духовного змісту, містицизмом. Усі ці особливості яскраво були виражені в останній візантійській філософсько-богословській течії — ісихазмі, ідеї якої сприяли екзистенційним тенденціям, морально-акцентованому характеру української філософії.

Основоположною для ісихазму була тема людини, її духовності та призначення. Людина — це відображення поєднання Бога й усього світу,

обране творіння. Тільки для нього Бог створив усе видиме й невидиме. У стосунках з Богом людина вільна, відповідальна за себе, свої наміри й дії. Ісихазм проголошує кожному людину абсолютною цінністю.

Г. Палама (яскравий представник ісихазму) досягнення такої цінності, єдності з іншими позначає символом серця. у XV–XVI століттях з'являються переклади основних творів автора і його однодумців. Їхні ідеї стають популярними і органічно вплітаються в контекст української духовності.

Києво-Печерський монастир, який мав духовні зв'язки з Афоном, став важливим центром ісихазму. Послідовниками його ідей були митрополити Київські Кіпріан і Григорій Цамблаки, пізніше — Іван Вишенський, Іов Нянинецький, а також Григорій Сковорода. Останній переважно більшість своїх світоглядних діалогів присвятив з'ясуванню проблеми сутності людини, її призначення і відношення зі світом. Все, що в ньому відбувається, має значення, коли знаходить своє завершення в людині. Вона — окремий світ, мікрокосм.

Етико-філософське вчення Г. Сковороди ґрунтується на дотриманні принципу самопізнання, що сприяє процесу безперервного духовного розвитку, морального вдосконалення людини. Знайти себе — в цьому сенс буття. Концепція самопізнання спрямована на живу, конкретну людину, її внутрішній світ, її серце. «Бережи серце своє! Стань на сторожі з Авакумом! Знай себе. Оглянь себе. Будь у домі своєму. Бережи себе. Чуєш? Бережи серце» [6, с. 167]. у нього серце — це осереддя людського в людині, центр внутрішнього духовного світу, який визначає індивідуальність. Основним для людини є не теоретичні, розумові здібності, а емоційно-вольове начало — її серце (тобто, її душа): «Серце є корінь життя...», «голова всього в людині — серце людське. Воно — то і є найточніша людина в людині» [6, с. 351].

Ця своєрідна етично-філософська концепція, що базується на християнській моралі, яка отримала назву «філософії серця», знаходить своє продовження в творах П. Куліша, М. Костомарова, П. Юркевича.

Провідна ідея філософії П. Куліша — думка, що в людини подвійний характер, в ній поєднується зовнішнє, поверхнєве та глибинне, сутнісне, що заховане глибоко «в серці» — душевне. у цьому постулаті, на думку П. Куліша, криється велика сила і правда. Серце — то сама людина в усій її унікальності та неповторності.

Основні положення «філософії серця» П. Юркевич виклав у праці «Серце і його значення в душі людини, за вченням слова Божого». Положення наділені помітним колоритом хоча б тому, що фокусуються на теоретичній ідеї серця. Воно є центром морального, душевного і духовно-

го життя людини, її глибинною основою. у переживаннях, настроях, відчуттях, пристрастях людини відображається індивідуальна особистість, де розум є тільки вершиною, а не коренем духовного життя. в серці людини лежить основа того, що її уявлення, почування і вчинки отримують ту особливість, в якій відображається її душа.

Ці положення органічно пов'язані і збігаються з українською духовною традицією, в якій емоційні компоненти переважають над раціональними. За допомогою художніх засобів ця важлива особливість виявляється в творчості Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших відомих українців.

Щоб долучитися до таємниць людської душі, необхідно перед усім історично відділити індивід від всезагальної субстанції. Стародавні греки зробили тільки крок у цьому напрямку, але досить суттєвий. Разом з тим вони не перейшли до того суб'єктивного заглиблення, в якому одиничний суб'єкт відділяється від цілого, всезагального... у грецькому моральному житті індивід був самостійним і внутрішньо вільним, але не відривався від всезагальних інтересів конкретної держави і позитивної іманентності духовної свободи у тимчасовому існуванні (Гегель Г.).

Здавалося б, цілком очевидно, — без живого індивіда, наділеного тілесністю, розумом, почуттями, душею життя втрачає свою основу. Однак, серед сучасних численних версій розвитку цивілізації немало і таких, які недооцінюють роль у цьому процесі людини. Прихильники інформатизації суспільства вважають, що можна сконструювати деяку безтілесну, бездушну істоту, яка стане втіленням розуму. Те, що у письменників-фантастів вважалося попередженням, у наш час породжує ентузіазм поборників інформатизації. Аналізуючи прояви людинолюбства відносно природного індивіда, сина Землі, не слід забувати, що він живе не відокремлено, і що тільки суспільні відносини, ставлення один до одного і до інших цінностей, духовних у першу чергу, визначають зміст і мету існування і подальшого прогресивного розвитку цивілізації. Не випадково носієм певних цінностей та ідеалів виступає конкретна культура. Заперечуючи можливість гуманістичної думки без людини, ми розуміємо, що не лише проголошення гуманістичних абсолютів, духовних цінностей, а й прагнення певним чином реалізувати їх позитивно, — характеризує суспільство на ступінь його зрілості.

Отже, визначаючи стратегію виховання духовного світу особистості, сповідуючи принципи гуманізму, ми не відділяємо індивіда від суспільства. а в наші дні усе більше виявляється почуття причетності кожної особистості до проблем людства в цілому. Це відзначають сьогодні і науковці, і теологи.

Нині на земній кулі існує величезна кількість культур і цивілізацій. Однак духовність, гуманізм — не регіональні поняття. Вони втілюють у собі всі цінності людського роду, і виступають ідеалом універсальної свідомості суспільства, основою світогляду кожного індивіда [8, 9, 10].

У руслі нашого дослідження ми порівняли протилежні точки зору. Аналізували ідеї прихильників християнсько-ідеалістичної і прагматичної (антропоцентричної). Німецький філософ Т. Манн зауважує, що тіло випромінює величне і Божественне сяйво, це святе і дивне явище форми і краси, у любові до нього виражає найвищою мірою гуманітарний інтерес до людства, і це — більш могутній виховний чинник, ніж уся педагогіка світу, разом узята (Т. Манн). Деяко протилежне твердження угорського з англійським підданством письменника і філософа А. Кьостлера вказує на те, що людина наділена свого роду вродженими дефектами координації емоційних та аналітичних здібностей свідомості, що є наслідком патологічної еволюції нервової системи. Мислителі усіх часів і народів сперечаються про те, яке місце посідає людина в світі природи, її походження, духовне і природне ество, від чого залежить ставлення до неї, яка роль духовних цінностей у її розвитку.

Піднесене ставлення до людської природи дійшло до нас ще з часів античної культури. Саме стародавні елліни створили культ природного ества людини. Вони захоплювалися цим зворушливим творінням. Навіть боги запозичили у греків його подобу. Не дозволялося прикрашати натуральний вигляд людини. Але в античній філософії не змогла зародитись ідея особистості в її конкретній сформованості, як це відбулося у християнстві. Саме воно продемонструвало певною мірою дискримінацію людського тіла проголошенням ідеї «гріховності». Але і тут ми знаходимо суперечність, — християнство, яке принижує людину з її тілесною природою, яка несе в собі зло, але тим паче стверджує, що людина створена за подобою Божою. Хоча воно й викриває гріховність плоті, але не ставить під сумнів повноцінність самої біологічної природи людини.

Отже, в античній філософії людина сприймалася не як безсумнівна цінність космічної світобудови, а як один з її першоелементів, неухильно пов'язаних з нею і підкорених їй. у християнстві особистість має інше призначення, так як на неї накладається відбиток абсолюту-творця. Вона набуває певної самоцінності, незалежної від космологічних сюжетів. Разом з тим народжується ідеальне уявлення про людину як істоту, що втілила в собі тілесно-чуттєву субстанцію, одухотворену розумом і духовністю.

Християнство звільнило людину від влади космічної безмежності, в яку вона була занурена у стародавньому світі, від влади духів і природних демонів, воно поставило її в залежність від Бога, а не від природи. Але

в надбаннях науки, які тільки і стали досяжними у результаті визнання незалежності людини від природи, на вершинах цивілізації і техніки людина сама відкриває таємниці космічного життя, раніше від нього приховані, і виявляє дію космічних енергій, які ніби дримали в глибинах природного життя.

Досліджуючи педагогічні системи європейських народів, видатний педагог, психолог, богослов Г. Ващенко присвятив цьому питанню окрему фундаментальну працю «Виховний ідеал», в якій доводив, що його основою виступає християнський ідеал [2]. Його риси носять загальнолюдський і вічний характер, а тому не залежать ні від суспільно-політичного ладу, ні від національності. Християнське вчення і його мораль зокрема є найважливішою засадою європейської цивілізації, яка переважно сповідує ідеалістично-християнську філософію. Це проявляється і в тому, що всі без винятку педагоги, природодослідники, починаючи з античних віків, були ідеалістами.

Могутній розквіт європейської культури обумовлювався, на думку Г. Ващенко, саме об'єднанням засад античної культури стародавніх греків та християнства. Так релігійна ідея про Царство Боже на Небесах як ступінь вищий і завершальний, дозволила об'єднати духовну природу людини і мету її життя з естетичним ідеалом гармонійно розвиненої людини античних греків. По-друге, в основу морального еталону людини було покладено діяльну любов до Бога й до ближнього, яка знаходить свій вияв і в індивідуальному, і в суспільному житті. По-третє, християнське учення утвердило ідею високої гідності людини, незалежно від її матеріального стану, соціального походження чи національності, бо її душа виступає «образом і подобою Бога». Таким чином, «краса тілесна», що лежала в основі ідеалу стародавніх греків, злилась з «величчю і красою духу» істинного християнина.

Загальноєвропейським ідеалом стала розвинена особистість, наділена християнською мораллю [7, с. 64–71]. Г. Ващенко розпочинає висвітлювати сутність християнської моралі з психологічного обґрунтування. Мораль, на його думку, це надзвичайно складне явище, яке охоплює інтелектуальну, почуттєву і вольову сфери особистості. Це усвідомлення норм поведінки або обов'язків людини відносно Бога, людей, самого себе й природи. Мораль виступає вольовим процесом. Це задоволення або невдоволення людини з приводу своїх чи чужих учинків, під якими він розуміє не лише конкретні зовнішні дії, поведінку, а й внутрішні переживання, думки, настрої, бажання. Всі ці складові моралі тісно пов'язані. Тому, подібно естетичному, моральне почуття має оцінковий характер. Здатність людини аналізувати свою поведінку він називає сумлінням (совістю).

Сумління — це ідеальна людина всередині у кожного. Вона є нашим моральним «Я», яке скеровує діяльність недосконалої людини. Інакше кажучи, на його думку, мораль взагалі і совість — це голос Божий в душі людини. Він стоїть на сторожі нашого ідеального «Я» — це прагнення до Бога, як до найвищої Правди, Добра і Краси. Подібні висловлювання знаходимо у Святому Письмі та й у філософів різних епох: Сократа, Платона, Аристотеля, Канта.

Аналізуючи зміст Євангельського ідеалу людини, Г. Ващенко спирається на учення Євангелії про мету життя і буття взагалі. Такою метою є Царство Боже, як царство духовне, моральне. Воно всередині нас. Воно не «їжа, не пиття, але праведність і мир, і радість у Святому Духові», — цитує автор послання апостола Павла до римлян [2, с. 17–18]. в його розбудові кожен бере участь своїми добрими справами. Тому воно починається з окремої людини або групи, що сприйняли слово Боже й живуть по ньому. Розвиток Царства Божого на землі не слід ототожнювати з поширенням християнства, його треба розуміти як такий стан людства, коли воно всі сили концентрує на тому, щоб усе життя, як окремих людей, так і суспільства, було пройняте духом Христовим.

Досконало знаючи Святе Письмо, богослов Г. Ващенко стисло аналізує моральні аспекти багатьох проблем: церква і держава; культура, цивілізація і Християнство; земні блага і Християнство; війна і Християнство. Він підкреслює, що Християнство стоїть на засадах ієрархії цінностей. «З цього погляду небесне (вічне) стоїть вище земного, духовне — вище тілесного». а тому критерієм ідеалу є здатність вірянина «панувати над своїм тілом і над своїми пристрастями». Християнин мусить у першу чергу прагнути до духовних благ, а не до матеріальних та тілесних. Однак, це неможна назвати аскетизмом. Мова йде не про заперечення природного життя, а про його підпорядкованість духовному, про таке фізичне вдосконалення людини, яке б не змушувало її ставати рабом плоті.

У наш складний час Біблія є одним із дієвих засобів застереження від морального занепаду. Усе більше педагогів турбує той факт, що існує досить значна частина молодих людей, які зневірилися у всьому. у суспільстві мають місце прояви бездуховності, злочинності, зростає рівень молодіжної і дитячої кримінальної поведінки, правопорушень неповнолітніх. Звичайно, причини криються не тільки в сім'ї, її моральності і духовності, а й в недостатній виховній роботі школи, недоліках у взаємодії з правовими органами, низькому рівні сформованості правосвідомості батьків і дітей, складній соціально-економічній ситуації в державі. Проте, основна причина полягає у втраті віри, у відокремленні церкви від школи, у так званому, антирелігійному вихованні, що руйнує основи морального ста-

новлення особистості, впливає на систему засвоєння загальнолюдських цінностей. Зупинити процес морального занепаду молодого покоління і попередити деградацію нації можливо при допомозі сміливого, виваженого й достатньо переконливого використання вчителями моральних почвань Біблії.

На думку дослідників християнської моралі (Н. Камінська, І. Климишин, В. Кухарський), незаперечною є істина, що без дотримання Божих заповідей (найдовершеніших повчань і водночас загальнолюдських вимог) людина деградує. Вони переконливо доводять, що Божі заповіді наповнені глибоким гуманістичним змістом і тому існує необхідність просто і дохідливо роз'яснювати учням їх значення на рівні загальнолюдської моралі й спонукати до добровільного виконання. Головним завданням педагога є переконання учнів у тому, що дані заповіді-повчання є цінностями вічними і незмінними, які християнська релігія так мудро і влучно охарактеризувала як заповіді Божі, і які є основою не тільки релігійного, а в першу чергу, гуманістичного виховання, формування духовної особистості.

Десять Божих заповідей зведені Христом до двох головних Заповідей Любові. Перша з них закликає любити Бога, а друга — свого ближнього, як самого себе. Ним є кожна людина, не лише приятель, а й ворог, і потрібно всіх любити, як рідних. Ця заповідь є дуже важливою у вихованні. До таких людських взаємин дітей слід привчати змалку, щоб вони виростили щирими, доброзичливими, людяними, душевними. Крім цього, любов до ближнього має бути не пасивною, а діяльною допомогою. Заповідь застерігає не робити нікому того, «чого не бажаєш собі».

В організації морально-духовного виховання важливу роль відіграє визнання біблійних чеснот. Згідно християнської моралі — це віра, надія, любов і такі загальнолюдські, як мудрість, справедливість, мужність і стриманість. Бесіди, дискусії, спрямовані на роз'яснення цих чеснот (як і гріхів), є ефективними методами формування духовно зрілої особистості зі стійкими моральними переконаннями. Наприклад, гординя, як риса характеру, віднесена до гріхів, тому-що людина переоцінює себе та хоче, щоб інші теж її цінували та поважали більше, ніж вона на те заслуговує. Захланий дбає тільки про майно і гроші. Він готовий навіть збрехати і вкрасти. Моральне виховання неможливе без розуміння правових засад, які закладені в Божих заповідях (не вбий, не вкради...) та головних християнських чеснот. Школа і сім'я має точки дотику у формуванні особистості школяра і опора на цінності і норми християнської моралі може відіграти у вихованні духовно зрілої особистості позитивну роль.

Висновки. Виховання сьогодні вимагає кардинальних змін у напрямку орієнтації не на минуле, а на майбутнє людської цивілізації, яка стрімко

змінює напрями свого розвитку. Має базуватися на філософських засадах, кращих культурних традиціях, духовних цінностях. Інтеграційні й гуманістичні процеси в соціумі, глобалізація, спонукають сучасну освіту звернутися до розгляду нової педагогічної моделі духовно-інтелектуального і полікультурного виховання, покликаною забезпечити гармонізацію відносин між представниками різних конфесій, етносів і етнічних груп. Діалог між богословською й світською науковою думкою є актуальною проблемою в інтелектуальному вихованні. і коли ми переймаємося майбутнім цивілізації, то у вихованні молоді ми повинні використовувати раціональні зерна християнської моралі, одухотвореної міркуваннями й турботою про те, щоб особистість була людиною і доброю, використовувати кращі надбання релігійної етики.

Список використаних джерел

1. Бердій Т. Своєрідність української ментальності. Людинознавчі студії. Дрогобич : Вимір, 2000. Вип. 2. С. 94–103.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для виховників, учителів, українських родин. / 2-е вид. Брюссель : Центральна Управа і спілка Української молоді, 1976. 190 с.
3. Іларіон Митрополит. Християнство і поганство. Чого на світі спокою не має? Віра і культура. 1961. Ч. 4 (88). С. 1–10.
4. Іларіон Митрополит. «Хто вірує, тому все можливо!». Віра і культура. 1959. Ч. 2 (74). С. 1–2.
5. Панько О. Митрополит Іларіон про духовний стан сучасного світу. Людинознавчі студії. Дрогобич : Вимір, 2000. Вип. 2. 296 с.
6. Сковорода Г. Твори у 2-х т. Київ : Обереги, 1994. Т. 1. 507 с.
7. Яковенко В. Виховний ідеал Г. Ващенко і його значення для гуманізації освіти. Рідна школа. 1999. Вип. 2. С. 64–71.
8. Liliia Martynets, Nataliya Stepanchenko, Olena Ustymenko-Kosorich, Serhii Yashchuk, Iryna Yelisiieieva, Olga Groshovenko, Oleksandr Torichnyi, Olena Zharovska, Maya Kademiya, Svitlana Buchatska, Liudmyla Matsuk, Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko, Olena Zarichna. Developing Business Skills in High School Students Using Project Activities // Revista Românească pentru Educație Multidimensională: Vol. 12. No. 4 (2020). P. 222–239. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4>.
9. Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Prokopchuk, V. Zhuravlova, L., Demchenko, I., Martynets, L., & Yakovliv, V. (2021). Fostering a Values-Based Attitude towards a Person in Secondary Schools in the Post-Soviet Space. Revista Romanasca Pentru Educatie Multidimensională, 13 (3), 166–188. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/446>
10. Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko, Anna Oberemok, Tetiana Belan, Nataliia Piasetska, Maryna Shpylova (2021). Shaping a Values-Based Attitude toward Human in the Context of Postmodernism via the Structural-Functional Model Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensională, 12(3), 173–189. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.3/334>